

УДК 7.02

Галина Савчин

ДАЛЕКТИКА СПРИЙМАННЯ І МИСЛЕННЯ ЯК ЕСТЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

У статті здійснено філософський аналіз характеру взаємодії чуттєвого й раціонального, сприймання і мислення в процесі предметно-практичної діяльності відповідно до естетичного виміру реальності. Естетичне розуміється як закономірний історичний процес переходу об'єктивності чуттєвого сприймання в суб'єктивність мислення і навпаки.

Ключові слова: свідомість, пізнання, мислення, сприймання, чуттєве сприймання, діяльність, діалектика сприймання та мислення.

G. Savchyn. The dialectics of perception and thinking as an aesthetic phenomenon

The author of the article explicates the interactive character of the sensual and rational, perception and thinking in the process of objective and practical activities in accordance with the aesthetic dimension of reality. The concept aesthetic designates a natural historic process of transition from objective sensual perception to subjective thinking and vice versa.

The investigation has been carried out on the basis of generalization of the aesthetic by German classical philosophers (I. Kant, G.W.F. Hegel) as well as the theses of philosophical dialectics of the 20th century in E.V. Ilyenkov's, A.S. Kanarsky's, F.T. Mikhailov's and G.V. Lobastov's works. It has been identified that both the ability to perceive the world in various modes of human sensuality and think conceptually to conform to the rules and categories of logic and dialectics are specifically human modes of reality reflection; without perception of the culture of human sensuality, it is impossible to understand the content and sense of various modes of human conscience, such as science, morality, politics etc.; both the dialectic identity and contradiction of the aesthetic and sensual concepts do not only reflect a person's attitude to a certain thing, its qualities and characteristic features, but also to himself/herself, the aim and sense of human existence.

Reflecting objective reality, the aesthetic is embodied in certain historic ways and modes of subjective activity and mirrors practical forms of the human exploration of the world. The theory of development and the logic of the aesthetic can be perceived only as the dialectics of the aesthetic process and theory of sensual perception as such. The concept of the aesthetic embodies the objective and the subjective that present the dialectic modes of its existence.

Key words: conscience, perception, sensual perception, activity, dialectics of perception and thinking.

Г. Савчин. Диалектика восприятия и мышления как эстетический феномен

В статье осуществлен философский анализ характера взаимодействия чувственного и рационального, восприятия и мышления в процессе предметно-практической деятельности в соответствии с эстетическим измерением реальности. Эстетическое понимается как закономерный исторический процесс перехода объективности чувственного восприятия в субъективность мышления и наоборот.

Ключевые слова: сознание, познание, мышление, восприятие, чувственное восприятие, деятельность, диалектика восприятия и мышления.

Філософський аналіз характеру взаємодії чуттєвого і раціонального, сприймання і мислення в процесі предметно-практичної перетворюючої діяльності стає необхідністю для кожного конкретно-історичного періоду розвитку суспільства, культури, індивіда. В сучасному постіндустріальному інформаційному суспільстві сформувався новий тип суспільної свідомості, оцінки й сприйняття різних систем цінностей та естетичних смаків, новий тип мислення. Всі ці процеси вимагають ретельного філософського аналізу з метою теоретичного осмислення цих чуттєвих сприйняття та процесів мислення відповідно до естетичного виміру реальності.

Антиномічність чуттєвого й раціонального в пізнанні сформулював ще І. Кант. Він стверджував, що "існують два основні стовбури людського пізнання, що зростають, мабуть, з одного загального, але невідомого нам кореня, а саме чуттєвість і розум: за допомогою чуттєвості предмети нам даються, розумом же вони мисляться" [9, с. 46]. Кант зазначав спонтанність актів мислення, апріорний характер його діяльності, спрямованість на пізнання за допомогою понять. Кант зумів "оголити" суперечності цієї проблеми і поставити їх розгляд на рівень філософської науки. Він виокремив емпіричну та раціоналістичну позиції в історії філософії та розмежував апріорне та апостеріорне знання. Проте його критична філософія не зуміла подолати відокремлення сприйняття та мислення у пізнанні. Кант вважав, що категорії та знання не можуть визначатися єдністю сприйняття та мислення, вони є тільки формами мислення, які отримують свою об'єктивну реальність як споглядання.

Гегель, за визначенням Е. Ільєнкова, “угледів” обмеженість кантівського уявлення про мислення, визнаючи її як вірну, але обмежену, теорію мислення. Кант визначив та схематизував спосіб мислення, який призводить до виявлення суперечностей, укладених у будь-якому понятті, але не показав, як їх вирішити. У Гегеля саме діалектика є формою (методом, схемою) мислення, що “включає в себе як процес з’ясування, чіткого усвідомлення суперечностей, що несвідомо продукуються “розумом”, так і процес їх конкретного вирішення у складі більш високої і глибокої стадії раціонального пізнання того ж самого предмета, на шляху подальшого дослідження “суті справи”, тобто на шляху подальшого розвитку науки, техніки і “моральності” – тобто всієї тієї сфери, яка у нього називається “об’єктивним духом”” [6].

Гегель виводить “свідоме мислення”, що є природно-історичним процесом та здійснюється у вигляді Науки, Техніки та Моральності. Говорячи про тотожність думки і предмета, Гегель, визначає предмет як “реалізоване в чуттєво-природному матеріалі Поняття” [6]. Мислення “виступає спочатку не в формі думки, а у формі почуття, споглядання, уявлення – в формах, які має відрізнити від мислення як форми” [4, с. 85].

Більшість сучасних філософів визнає, що пізнавальна діяльність людини безпосередньо пов’язана з чуттєвим сприйняттям. Так, С. Н. Марсєєв зазначає, що “мислення йде назустріч сприйняттю і є його умовою. І ми не сприймали б зовнішнього світу по-людськи, якби не мислили його” [12, с. 259].

Процес пізнання починається з безпосередньо чуттєвої взаємодії людини з зовнішнім світом за допомогою органів чуття. Усвідомлюючи чуттєві враження, людина завжди користується не лише словами, формами мови, але й логічними категоріями, формами мислення. Евальд Ільєнков стверджував, що мислення насправді здійснюється “як процес конкретного аналізу емпіричних фактів, що збігається з процесом виявлення їх внутрішньо-необхідного зв’язку” [5, с. 151].

Пізнання розпочинається зі споглядання. Імануїл Кант стверджував, що споглядання є саме той спосіб, яким пізнання безпосередньо належить до предметів і до якого, як до засобу, прямує будь-яке мислення. Ця здатність “отримувати знання тим способом, яким предмети впливають на нас, називається чуттєвістю. Отже, через чуттєвість предмети нам даються і лише вона забезпечує нам споглядання” [9, с. 48]. Проте процес пізнання не зводиться тільки до віддзеркалення, накопичення в нашій свідомості емпіричних фактів. Істина не дається людині на рівні просто сприйняття, для її досягнення необхідно подолати щабель “чуттєвого споглядання” і перейти на рівень абстрактного мислення, на рівень “руху” розуму. Евальд Ільєнков підкреслював, що “нові факти, нові чуттєві дані віддрукуються не на “чистій дошці” порожньої свідомості, а завжди сприймаються у свідомості, яка розвивається, заломлюючись при цьому через всю систему раніше накопиченого знання, через всю систему понять, категорій. Таким чином, розвинена система понять веде себе як відносно самостійна сфера щодо кожного нового чуттєво сприйнятого факту. Активність цієї сфери проявляється вже в самому доборі фактів – не кажучи вже про їх теоретичне тлумачення” [5, с. 187].

Взаємодія сприйняття та мислення людини в процесі емпіричного пізнання відбувається на неусвідомленому рівні. Мислення людини продукує поняття, знання про об’єктивний світ, отримані за допомогою органів чуття, надає їм загальні значення. Емпіричне пізнання з цього погляду постає як продукт діяльності чуттєвого сприйняття і мислення людини. Такий підхід до розкриття змісту емпіричного пізнання, на думку І. Возняка, спростовує точку зору, згідно з якою пізнання є відображенням. Він стверджує, “якщо загальне поняття трактувати як відображення, що відтворює об’єктивну дійсність, тоді належить визнати, що речі світу, який існує, містять у собі такі самі загальні поняття, які охоплює в собі і свідомість людини. Відображення як відтворення можливе тільки в тому разі, коли саме відображення і те, що воно відображує є одним і тим самим, бо інакше таке відображення постане знаком або символом. Але знаки тільки позначають або вказують на ті чи інші речі, а не відтворюють їх” [2, с. 20]. Розуміння процесу емпіричного пізнання як єдності сприйняття та мислення означає, що загальність знання не може визначатися окремо сприйняттям чи окремо мисленням. Знання не може визначатися тільки мисленням. В такому випадку воно буде загальним і не стосуватиметься одиничних речей. “Знання також не може визначатися одним тільки чуттєвим сприйняттям, оскільки сприйняття є відображенням одиничних видимих явищ, тоді ж як закони природи загальні й надчуттєві. Тому трансцендентні загальні знання виражаються не у відображенні одиничних фактів, а у виході за межі наявного конкретного, чуттєвого” [2, с. 21].

Єдність сприйняття та мислення виражається у здатності чуттєвого сприйняття передавати мисленню, отриманий ним об’єктивний зміст для його подальшого аналізу, спричиняючи активну пізнавальну діяльність. Мислення, спираючись на конкретні чуттєві образи, які репрезентують у собі об’єктивний зміст, визначає, якою саме є видима реальність. Отже, без чуттєвого сприйняття неможлива діяльність мислення.

Мислення розкриває закономірне і необхідне у випадковому, істотне в наявному, єдність у різноманітності. Це особлива ідеальна форма предметно-практичної діяльності людини у світі, особливим методом якої є розробка самої форми розумної діяльності людей у світі, що створює умови й засоби власне людського розвитку. В діалектичній логіці Е. Ільєнкова мислення розуміється як ідеальна форма

самовираження реальності, її власний атрибут. Водночас мислення – це атрибут не просто природи, а “природи в цілому” і “загальної світової матерії”, яка, будучи субстанцією, є основа світобудови і джерело всіх змін. Філософ стверджував, що “здатність активно сприймати навколишній світ у формах розвиненої людської чуттєвості (у тому широкому й глибокому значенні цього слова, який йому надала класична філософія) – це така ж “важлива” і специфічно людська форма відображення світу, як і здатність мислити в поняттях у чіткій згоді з законами і категоріями логіки, діалектики. Це дві однаково важливі і рівноправні здібності, одна без іншої стають безплідними” [7, с. 225].

Отже, мислення – ідеальне відтворення предмета у формі поняття. Здатність логічно мислити з’єднується з розвиненою здатністю бачити, чуттєво споглядати, сприймати навколишній світ. Г. В. Лобастов зазначає, що “володіти мисленням – це вміти ідеально діяти з річчю в логіці її загальної форми, співвідноситься з її особливими проявами в умовах буття. Річ у мисленні завжди оцінюється через форму її реальних взаємозв’язків, причин і умов, але ніколи – через суб’єктивні уявлення, бажання, інтенції” [10, с. 261]. Ця здатність розгортається тільки як здатність суспільно-історичної людини, як спосіб буття, зміни в складі людської історичної діяльності. Саме тому, “мислення не є індивідуальною здатністю, це здатність суспільно-історична, об’єктивна, яка існує поза індивідом і навіть така, що підкоряє собі кожну окрему людину” [10, с. 262]. Такі форми мислення стають формами суб’єктивної діяльності окремих індивідів. Одночасно приймати задані форми і заперечувати їх, знімати в русі своїх власних роздумів є необхідною умовою суспільного існування людини. Мисляча людина завжди перебуває в суперечливій ситуації, в “постійному русі звільнення від сформованих форм, у спробі їх зміни, їх творчого зняття, результат якого відповідав би об’єктивній логіці розвитку самої людини” [10, с. 262].

Мислення як таке постає людською здатністю здійснювати діяльність відповідно до об’єктивних закономірностей реальності. Людина повинна вміти змінювати, перебудовувати форми, схеми, образи власної активності, тобто здійснювати діяльність в ідеальному плані.

Мислення вплетене в людську діяльність, є людським умінням здійснювати цю діяльність не як заманеться, а розумно, відповідно до суті справи. Ф. Т. Михайлов стверджує, що мислення виникає і реалізує себе в усіх випадках *звернення* кожного індивіда до інших людей і до себе самого: “Сама зверненість до буття інших постає своєрідною “*causa sui*” людського буття та й усіх сил людської душі. Адже “тим відношенням, що породжує і відтворює людину, стало те, що виникло в природних умовах початку антропогенезу, що відтворюється онтогенезом кожного з нас упродовж мільйонної історії людства. Це – суб’єктивно мотивоване становлення кожного індивіда *homo sapiens* до суб’єктивності інших людей та їх відношення до його суб’єктивності” [13, с. 173]. С. В. Возняк цілком слушно зазначає, що “мислення – не просто одна із здатностей людини, мислення – *атрибутивна* властивість, а атрибут, за Спінозою, є тим, що виражає саму сутність субстанції. Мислення потрібне людині не просто заради пізнання, а насамперед для того, щоб бути людиною, і першочергово – розпізнавати добро і зло” [3, с. 154]. Істина, Добро і Краса як три прояви ідеального, що тотожні Науці, Моралі, Мистецтву, в підсумку утворюють людську особистість.

Соціально-філософське знання, являючи собою органічну діалектичну єдність чуттєвого й раціонального в кожній людині, функціонує як спосіб естетично забарвленої духовно-практичної повсякденної діяльності.

Е. Ільєнков підкреслював, що центральною проблемою філософії є проблема відношення мислення до зовнішньої дійсності, проблема збігу форм мислення з формами дійсності. Загальні закони природи, будучи усвідомленими людиною, виступають і як закони мислення. Він стверджував, що “до складу чуттєвого знання входять лише усвідомлені чуттєві враження. Всі ті відчуття, які прослизнули повз свідомість, не доведені до свідомості, не залишили сліду у свідомості, – не є і фактами пізнання, не є чуттєвими даними. Тому акт перетворення відчуттів у свідомо сприйняті чуттєві дані постає як складний акт діяльності, в якому бере участь суспільна природа людини” [5, с. 52].

У процесі духовно-практичного освоєння людиною навколишньої дійсності взаємозв’язок між об’єктивною значимістю предмета, явища чи образу і характером емоційної реакції на дію цих предметів виражає естетичне. А. С. Канарський справедливо зауважував, що “без осмислення культури людської чуттєвості неможливо правильно зрозуміти значення та зміст функціонування різних форм суспільної свідомості – науки, моралі, мистецтва, політики і т. п.” [8, с. 147]. А. Ф. Лосєв теж стверджував, що філософія “немислима без аналізу естетичних, виразних форм дійсності” [11, с. 6]. М. Мамардашвілі визначав, що “естетична форма не існує поза мисленням” [11, с. 7], а проблематику естетичного описував як необхідність аналізу естетичних властивостей людської свідомості та самого процесу мислення.

Вітчизняний філософ А. С. Канарський обґрунтував естетичне як теорію чуттєвого пізнання. В його концепції поняття “естетичне” та “чуттєве” є діалектично тотожними: “за поняттям “естетичного” ховається ніщо інше, як чуттєве. А оскільки все навколо нас є в сутності ... чуттєве (тут мається на увазі те, що відчуваємо, сприйmemo і т. п.) ... яке, як наслідок, є і естетичне. При цьому забувають, що чуттєве – це не тільки відношення людини до речі, її якостей і властивостей, якими б важливими вони

не були в практиці життя, але й ставлення людини до самої себе, до мети, змісту людського буття загалом” [8, с. 20].

Проблема естетичного виведена А. С. Канарським до діалектичного розуміння чуттєвості. Філософ визначив діалектику естетичного процесу як теорію пізнання феномена чуттєвого взагалі, теорію розвитку, логіку становлення цього феномена. Він стверджував, що “вирішити проблему естетичного можна тільки за умови, що думка дослідника звернеться до дійсної історії виникнення та розвитку людських потреб, до історії їх формування та способів вирішення. Будь-яке буття дається людині через мислення, свідомість, через логіку та історію їх розвитку. Рівною мірою і буття естетичного може бути виявлено і доведено не інакше як через живий рух людської чуттєвої практики” [8, с. 82]. Відображаючи об’єктивну дійсність, естетичне постає через конкретно історичні способи й форми діяльності суб’єкта, віддзеркалює в собі практичні форми освоєння світу людиною. Естетичне втілює в собі об’єктивність та суб’єктивність, що є діалектичними моментами форми його існування.

А. С. Канарський визначав, що спосіб “руху чуттєвості, взятої у всьому багатстві її громадських практичних визначень, і спосіб виявлення, пізнання і докази буття естетичного є діалектичним процесом, який підпорядковує їх одному і тому ж закону” [8, с. 83]. У процесі мислення здійснюється в “повному обсязі діалектика цілі та засобу” [5, с. 197]. Мислення, за своєю суттю, завжди доцільна діяльність – діяльність, яка спрямована на вирішення певних завдань. У цій діяльності “конкретне” виступає як той закон, який визначає “спосіб і характер всіх пізнавальних дій, визначаючи свідомий вибір засобів, за допомогою яких мета стає реально досяжною” [5, с. 187]. Пізнання підпорядковується закону сходження від абстрактного до конкретного. Рух від чуттєво даної конкретності до її абстрактного виразу в діалектичній логіці є побічною формою цього закону. Конкретне реальне перед людиною спочатку виступає як таке, що це чуттєво. Проте чуттєва діяльність хоча і фіксує у своїх особливих формах споглядання уявлення про цілісність об’єкта, наявність у ньому зв’язків, але встановити характер цих зв’язків не може. Свідоме застосування у процесі пізнання закону сходження від абстрактного до конкретного є тим способом мислення, який відповідає діалектиці, діалектичному розумінню як предметної реальності, так і процесу її відображення. У цьому розумінні виражена основна протилежність діалектики і метафізики в логіці. З погляду метафізики сутність і мета мислення полягає у сходженні від чуттєво цього різноманіття до його абстрактного виразу. З погляду діалектики реальність, яку відтворює мислення в понятті, насправді конкретна. При цьому “конкретність” не зводиться до чуттєво-наочної повноти образів споглядання і уявлення, а виражає об’єктивну форму існування предметної реальності. Сама по собі предметна реальність “конкретна” – незалежно від споглядання та уявлення її суб’єктом. Як стверджує Є. Ільєнков, “і оскільки мислення відтворює об’єктивну конкретність, остільки процес цього відтворення і виражається формулою “від абстрактного до конкретного”, до відповідності з “конкретним”. “Абстрактне” ж з погляду діалектики виявляється не метою, а засобом, яке саме по собі, поза процесом руху до конкретного, не має ніякого об’єктивного сенсу” [5, с. 188].

Слушно зауважив М. Булатов, що “для осмислення загального стану світу потрібні більш загальні погляди і способи мислення, серед яких знаходяться і філософія, і діалектика” [1, с. 36]. Саме тому для сучасного етапу розвитку науки, пізнання взагалі, особливого значення набуває діалектика сприймання та мислення як естетичний феномен. Оскільки “всьяке буття дається людині через мислення, свідомість, через логіку та історію їх розвитку. Водночас і буття естетичного може бути виявлено і доведено не інакше як через живий рух людської чуттєвої практики” [8, с. 84]. Естетичне варто усвідомити як закономірний історичний процес переходу об’єктивності чуттєвого сприймання в суб’єктивність мислення. Теорію розвитку і логіку становлення феномену естетичного можливо осмислити лише як діалектику естетичного процесу.

Література:

1. Булатов М. Історія і теорія діалектики / М. Булгаков // М. Булатов, В. Загороднюк, К. Малєєв, Л. Солонько. Діалектика без апології. – К. : Стило, 1998. – 156 с.
2. Возняк І. М. Образ дерева у філософії людини // Науковий вісник НЛТУ України. Випуск 16.4 / І. М. Возняк. – Львів : НЛТУ України, 2006. – 284 с.
3. Возняк С. В. Специфіка філософського підходу до розкриття природи мислення // Філософія. Культура. Життя: Міжвузівський збірник наукових праць. Випуск 37 / С. В. Возняк. – Дніпропетровськ : Дніпропетровська державна фінансова академія, 2012. – 272 с. – С. 146–155.
4. Гегель Г. В. Ф. Наука логіки // Енциклопедія філософських наук : в 3 томах / Г. В. Ф. Гегель. – Т. 1. – М. : “Мысль”, 1974. – 452 с.
5. Ільєнков Э. В. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении / Э. В. Ильенков. – Москва : “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1997. – 468 с.
6. Ільєнков Э. В. К вопросу о природе мышления (на материалах анализа немецкой классической диалектики): автореф. дис. докт. филос. наук [Электронный ресурс] / Э. В. Ильенков. – Режим доступа: <http://www.hegel.ru/ilyenkov1.html>.
7. Ільєнков Э. В. Об идолах и идеалах / Э. В. Ильенков. – Киев : Час-Крок, 2006. – 312 с.

8. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса. Диалектика эстетического как теория чувственного познания / А. С. Канарский. – К. : Вища школа, 1979. – 216 с.
9. Кант И. Критика чистого разума / пер. с нем. Н. Лосского сверен и отредактирован Ц. Г. Арзаканяном и М. И. Иткиным ; примеч. Ц. Г. Арзаканяна. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.
10. Лобастов Г. В. Ильенков как философ / Г. В. Лобастов // Эвальд Васильевич Ильенков в воспоминаниях. – М. : РГГУ, 2004. – 308 с.
11. Мамардашвили М. К. Эстетика мышления / М. К. Мамардашвили. – М. : Московская школа политических исследований, 2000. – 416 с.
12. Мареев С. Н. Из истории советской философии: Лукач-Выготский-Ильенков / С. Н. Мареев. – М. : “Культурная революция”, 2008. – 448 с.
13. Михайлов Ф. Т. Мышление // Теоретическая культурология / Ф. Т. Михайлов. – М. : Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга; РИК, 2005. – 624 с. – С. 388–395.

Рецензент – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри культурології та українознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка **В. І. Дротенко**